

СУҒУРТА СОҶАСИДА МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

Гулбоев Улуғбек Исломович
Мустақил тадқиқотчи

Аннотация: мазкур мақолада суғурта бозорини назорат қилишнинг замонавий тажрибалари, иқтисодиётнинг турли вазиятларида давлатнинг молиявий назоратининг асосий йўналишлари, назорат қилишнинг замонавий моделлари ва уларнинг суғурта бозорида қўллаш имкониятлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: суғурта бозори, назорат турлари, суғурта назорати, суғуртани давлат томонидан тартибга солиш, суғурта бозори субъектлари.

Кириш

Замонавий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига эришиш Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий тизимини ривожлантиришнинг умумий концепциясига, молия тизимини тартибга солиш шакллари ва тамойилларига жиддий таъсир ўтказишни талаб қилади. Амалда, бу давлат томонидан тартибга солинадиган шаклларнинг ривожланишида ўз ифодасини топади. Суғурта ҳимояси механизмининг пруденциал тартибга солиш тизимини шакллантириш бир вақтнинг ўзида республика молия тизимини ривожлантириш бўйича ягона стратегияни шакллантириш билан бир қаторда тегишли тадбирларни амалга оширишни ҳам ўз ичига олади. Бундай тартибдаги ёндашувда тартибга солишнинг барча даражалари ўртасидаги муносабат шаклланади, марко даражада белгиланган тартибга солиш мақсади ва вазифалари соҳа ҳамда фаолиятнинг ички шароитларига мослаштирилади, бу эса тартибга солиш чораларини яхлит бажарилишини таъминлайди.

Адабиётлар шарҳи.

Суғурта фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишнинг моҳияти бўйича аниқ ёндашувлар мавжуд эмас, шунинг учун уни тўғри таснифлаш, изоҳлаш ва у қандай усуллар ва элементларни ўз ичига олишини аниқлаштиришни талаб қилади. Бу борада қўйидаги фикрларни таҳлил қилиб чиқамиз.

Давлат томонидан тартибга солиш – бозор механизмининг ишлаши учун шарт-шароитларни таъминлаш, давлатнинг белгиланган ривожланиш мақсадларига (шу жумладан иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни ҳал этиш) эришиш учун хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти ва бозор шароитларига давлат томонидан таъсир кўрсатиш чоралари тизимидир [1].

Суғурта фаолиятини тартибга солиш – бу суғурта иши иштирокчилари, хусусан суғурта субъектларининг самарали ишлашини таъминлаш учун

фойдаланиладиган усуллар, шакллар ва таъсир этувчи иқтисодий воситалар тизими билан ифодаланадиган маълум бир механизмдир [2].

“Суғуртани тартибга солиш” атамаси кам ишлатилади, кўпинча қонунчиликда белгиланган – “суғурта назорати” атамаси ишлатилади. Суғуртани тартибга солиш деганда суғурта бозорининг барқарор ривожланишини таъминлашга қаратилган тегишли меъёрий-ҳуқуқий базани ва аниқ чора-тадбирлар тизимини яратиш тушинилади. Булар қаторига давлат ваколат берган ташкилотлар томонидан суғурта субъеклари фаолиятини тартибга солувчи қонунларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, шунингдек суғурта компаниялари фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш киради.

Суғурта назоратининг асосий мазмуни суғурта тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини назорат қилишдир. Аслида эса, суғурта назорати суғуртани тартибга солишнинг йўналиши ҳисобланади [3].

Суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш бир неча йўналишларда амалга оширилади: мулкӣ манфаатларни ҳимоя қилишда давлатнинг бивосита иштироки; миллий суғурта бозорининг ҳуқуқий асосларини таъминланиш; давлат суғурта назорати; суғурта бозорида рақобатни кучайтириш ва монополияга қарши кўрашиш [4].

Суғурта бозорини пруденциал тартибга солиш бу суғурта бозорининг барқарор ва ишончли ишлашини таъминлашга, шунингдек суғурта фаолиятини давлат рўйхатидан ўтказиш ва лицензиялаш орқали суғурталанувчилар (суғурталанган шахслар) манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган ва ваколатли орган томонидан ишлаб чиқилладиган иқтисодий нормалар тизими сифатида таснифлайди [5].

Давлат биринчи навбатда суғурта бозорининг узок муддатли суғурта ва мажбурий суғурта сегментларини тартибга солиш ва назорат қилиш функцияларини бажаришга кўпроқ эътибор қаратиши керак, сабаби ҳаётни суғурталаш тармоғи узок муддатли суғурта заҳираларини шакллантиради ва мажбурий суғуртада эса суғурта компанияларининг фуқаролар олдида мажбурияти ётади [6].

Ҳар қандай давлатнинг суғурта бозорини шакллантиришда, суғуртанинг замонавий турларни жорий этишда, мижозлар талабига мос суғурта маҳсулотларни яратиш ва сотишда суғурта воситачиларининг роли бекиёсдир. Ҳозирги кунда миллий суғурта бозоридаги суғурта воситачиларининг фаолияти бир қанча муаммоларга дуч келмоқда, жумладан давлат томонидан назорат қилиш ҳаракатлари суст кечмоқда. Бу эса ўз навбатида суғурта воситачилари институтининг шаклланиши қолаверса суғурта бозорининг ривожланишига салбий таъсир қилмоқда [7].

Тадқиқот методологияси.

Мақолада эмперик адабиётлар таҳлили, назарот ва тартибга солиш бўйича илмий қарашлар ва ёндашувлар таҳлил қилинган, суғурта хизматлар бозорини тартибга солиш моделларнинг қиёсий ва солиштирма таҳлили, матрица таққослама таҳлили, таққослаш ва гуруҳлаш каби усуллардан фойдаланилиб хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилди

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Давлат томонидан суғурта фаолиятини назорат қилиш ёки маълум даражада тартибга солиш дунёнинг барча мамлакатларидан амалга оширилади. Мавжуд тартибга солиш моделлари муҳим параметрлари жиҳатидан универсалдир ва шу билан бирга улар миллий назорат қилиш тизимлари бўйича фарқланади. Ўзбекистон Республикасининг миллий суғурта бозорини давлат томонидан тартибга солишни самарали ривожлантириш учун хорижий мамлакатларнинг бу борада амалий тажрибалари ва йўналишларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Давлат томонидан тартибга солиш – бу бозор механизмининг ишлаши учун шарт-шароитларни таъминлаш, давлатнинг белгиланган ривожланиш мақсадларига (шу жумладан иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни ҳал этиш) эришиш учун хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти ва бозор шароитларига давлат томонидан таъсир кўрсатиш чоралар тизимидир.

Бундан ташқари, суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш методлари сифатида кўйидагилар кўрсатиш мумкин:

– ҳуқуқий методлар – давлат томонидан суғурта шартномаларини тузиш ва бажариш шартларини белгилайдиган, суғурта муносабатлари иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва манфаатларини таъминлайдиган фаолият юритиш қоидаларини белгилаш;

– иқтисодий методлар – солиқ нормалари ва бюджет сиёсати орқали суғурта фаолиятини тавлар томонидан рағбатлантириш;

– маъмурий методлар – суғурта қонунчилиги, лицензиялаш, барқарорлик ва тўлов қобилияти талабларига риоя этилишини давлат томонидан назорат қилиш;

Суғурта фаолиятини тартибга солишнинг асосий мақсади истеъмолчилар ҳуқуқлари ва жамият манфаатларини ҳимоя қилишдир.

Суғурта фаолиятини тартибга солишда жаҳон иқтисодиётининг барча мамлакатлари учун хос бўлган бешта аниқ мақсадни алоҳида ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқдир:

- 1) тўлов қобилиятини назорат қилиш;
- 2) маҳсулотларнинг очиқлиги ва сифатини таъминлаш;
- 3) бозор барқарорлигини таъминлаш;
- 4) миллий суғурта компанияларини қўллаб-қувватлаш;

5) иқтисодий ривожланиш таъминлаш.

Суғурта фаолиятини тартибга солишнинг белгиланган мақсадларига тегишли тартибга солиш воситаларидан фойдаланишни кўзда тутуди.

Турли мамлакатлар тартибга солувчи тузилмалар томонидан қўлланиладиган механизмларнинг комбинацияси тартибга солувчи мақсадлар билан белгиланади, улар ўз навбатида тартибга солиш жараёнининг энг фаол иштирокчиларининг умумий сиёсий қарашлари ва давлатнинг молиявий, шу жумладан суғурта бозорига таъсирнинг танланган модели асосида шакллантирилади.

Мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини маълум даражада таъминлайдиган суғурта соҳаси давлат томонидан тартибга солиш иқтисодий ривожланишнинг барча даврларида амалга оширилади. Шундан келиб чиққан ҳолда, суғурта соҳаси иқтисодий тизимнинг барча даражаларида ва ривожланиши давомида тартибга солиниши керак. Бу ваколатли органлар жиддий молиявий қийинчиликлар юзага келганда ва соҳада уларнинг юзага келишини олдини олиш учун махсус чоралар кўришини англатади.

Суғуртага таълуқли адабиётларда пруденциал тартибга солиш ёки назорат қилиш борасида таъриф мавжуд эмас. Пруденциал сўзининг ўзи инглизча prudential - “эҳтиёткор”, “эҳтиёткорона”, “рискларни камайтириш (рад этиш)” сўзларидан келиб чиққан.

Банк соҳасида пруденциал тартибга солиш концепциясидан келиб чиққан ҳолда, суғурта бозорини пруденциал тартибга солишга қўйидагича таъриф бериш мумкин – бу бозор иқтисодиёти шароитида суғурта субъектларининг операцион фаолиятларига аралашмасдан туриб улар фаолияти рискларини камайтирадиган, тартибга солиш таъсирини таъминлайдиган чора-тадбирлар мажмуидир. Шунга мувофиқ, пруденциал суғурта назорати – бу суғурта компаниялари ва қайта суғурта компанияларининг суғурта фаолияти жараёнларини, уларни ташкил этилишини, қайта ташкил этилишини ва тугатилишини муайян кўрсаткичлар (индикаторлар) асосида назорат қилишдир.

Пруденциал тартибга солишнинг мақсади – бу давлат, жисмоний ва юридик шахсларга суғурта ҳимоясини тақдим қилиш учун суғурта бозорининг барқарорлиги ва ишончилигини таъминлаш, шунингдек суғурта хизматлари истеъмолчиларининг манфаатларини ҳимоя қилишдир.

Шу муносабат билан пруденциал тартибга солишнинг вазифалари қўйидагилардан иборатлиги кўришимиз мумкин:

- Давлат ва суғурталанувчилар, шунингдек бошқа манфаатдор томонларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилинишини таъминлаш;
- суғурта бозорини ҳимоя қилиш;

– суғурта ҳимояси нарҳини пасайтиришда суғурта бозорида рақобат муҳитини яратиш, замонавий технологиялар ва хизматларни жорий этиш ва бошқалар;

– умумий суғурта бозори ва ҳар бир суғурта компанияси фаолияти бўйича шаффофликни таъминлаш.

Пруденциал тартибга солиш аниқ бир суғурта компаниясининг банкротлигини олдини олишга қаратилган эмас, балки у тизим манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган ва шу маънода макроиқтисодий аҳамиятга эга.

Юқорида айтилганларни ҳисобга олган ҳолда, суғурта фаолиятини пруденциал тартибга солишнинг қўйидаги функцияларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1) *олидини олиш*; суғурта компанияларининг рискли фаолиятини минималлаштиришга қаратилган чора-тадбирлар;

2) *ҳимоя*; суғурта компаниялари ўз мажбуриятларини бажармаган тақдирда суғурталанувчилар ва бошқа манфаатдор томонларнинг манфаатларини кафолатлашга қаратилган чоралар.

Пруденциал тартибга солишнинг олдини олиш функцияси таркиби қўйидаги жиҳатлари орқали очиб берилган:

1) суғурта фаолиятини билан шуғулланмоқчи бўлган хўжалик юритувчи субъектларга уларнинг мажбурий рўйхатдан ўтказилиши ва лизенциялаш кўринишидаги чекловларнинг жорий этилиши;

2) суғурта компаниялари капиталининг етарлилиги, ликвидлиги ва тўлов қобилияти билан боғлиқ суғурта фаолиятининг минимал иқтисодий стандартларини шакллантириш, шунингдек фаолиятининг асосий параметрларини белгилайдиган ва шу билан бирга улар фаолиятининг рисклилик даражасини камайтирадиган талаблар (демпинг ва ҳ.к);

3) умуман суғурта тизимининг барқарорлиги ва ишончлигини кузатиш мақсадида суғурта компанияларининг белгиланган иқтисодий стандартларга мувофиқлигини назорат қилиш.

Суғурта бозорини пруденциал тартибга солиш суғурта фаолияти субъектларига қўйидагиларни белгилаш билан амалга оширилади:

– суғурта фаолияти билан шуғулланишда мажбурий рўйхатдан ўтиш ва лицензиялашни назарда тутувчи суғурта компаниялари фаолиятини чекловчи қоидалар;

– суғурта компаниялари рискларини чеклашга қаратилган стандартлар (ўз маблағларининг етарлилиги, ликвидлик, активлар таркиби ва бошқалар);

– суғурта компаниялари томонидан ҳисобот тақдим этиш тартиби ва муддатларини белгилайдиган нормалар;

– банкротлик, молиявий соғломлаштириш, тугатилиш босқичларини назорат қилиш қоидалари;

– суғурта компанияларининг пруденциал нормларни бузганлик учун ва маълумотларни ошкор этилмаганлиги учун жавобгарлиги.

Шунингдек қўйидагиларга амал қилиш керак:

– суғурта компанияларининг рисклари бошқариш тизимида қўйилган талабларга;

– суғурта компанияларининг ички назорат тизимига қўйилган талабларга;

– суғурта компаниясининг ахборотларни ошкор қилиш талаблари;

– суғурта хизматларини тақдим этиш қоидаларига (стандартлари).

Шунингдек пруденциал тартибга солиш доирасида қўйидаги талабларни ўрнатиш мумкин:

– суғурта компаниясининг рискларни бошқариш тизимининг мавжудлиги, юзага келадиган ёки мумкин бўлган рискларни доимий аниқлаш, баҳолаш, мониторинг қилиш, бошқариш ва ҳисобот бериш учун зарур бўлган стратегиялар, жараёнлар ва ҳисобот бериш тартиб қоидаларини ўз ичига олган ички ҳужжатлар, шунингдек ушбу масалалар билан шуғулланадиган бўлинмаларнинг мавжудлиги;

– суғурта компанияларининг ички назорат тизимининг мавжудлиги (ички назоратнинг маъмурий ва бухгалтерия жараёнларини тартибга солувчи ички ҳужжатларнинг мавжудлиги, иски назорат бўлимининг (штат бирлиги) мажбурийлиги ва бошқалар);

– компанияда актуарий шата бирлигининг мавжудлиги;

– суғурта компанияларининг шаффофлиги талабларига мувофиқлиги (ҳар ойда ўз веб-сайтида пруденциал нормаларнинг бажарилиши тўғрисида, шунингдек молиявий ҳисоботларнинг барча шакллари назорат тартибида тақдим этилганлиги тўғрисидаги маълумотларнинг эълон қилиниши);

– суғурта хизматларини кўрсатиш ва суғурта қопламаларини тўлаш қоидаларига риоя қилиш (масалан, эълон қилинган суғурта ҳодисалари сони, шикоятларнинг фоизи ва бошқалар).

Шундай қилиб, Ўзбекистон суғурта бозорини тартибга солишнинг пруденциал тамойилларига ўтиши аллақачон ҳал қилинган масала. Хорижий пруденциал суғурта назорати амалиётини таҳлил қилиш ва уни тушиниш, шунингдек ушбу амалиётни Ўзбекистон шароитларига мослаштиришни янада чуқурроқ ўрганишни талаб қилиб қўяди.

Хулоса ва таклифлар.

Юқоридагиларни умумлаштирган ҳолда шуни таъкидлаш мумкинки, суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш жараёни ҳал қилиш керак бўлган муаммоларнинг жиддийлиги ва мураккаблиги билан белгиланади.

Иқтисодий ривожланишнинг даврий табиати ва суғурта фаолиятидаги юқори рисклилик суғурта соҳасини давлат томонидан тартибга солиш тизимини шакллантиришни талаб қилади, бу эса макро ва суғурта компаниялари даражасида юзага келиши мумкин бўлган салбий тенденцияларни минималлаштиришга ёрдам беради, шунингдек суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш таркиби, механизми, мақсадлари ва тартибга солиш воситаларини танлаш билан белгиланади.

Суғурталашни давлат томонидан тартибга солиш воситаларидан фойдаланиш умуман иқтисодиётнинг, хусусан молия секторининг стратегик ривожланиш мақсадларига мувофиқ бўлиши керак. Суғурта фаолиятини молиявий тартибга солиш тизимини шакллантиришга илмий асосланган ёндашувнинг асоси макро ва микро даражаларни қамраб олган пруденциал тартибга солиш механизмига асосланиши керак.

Пруденциал тартибга солишнинг асосий вазифаси тизимли таваккалчиликларни назорат қилиш ва олдини олиш, шунингдек тартибга солиш объекти сифатида эса миллий суғурта бозори ва молия бозорининг тизимли ривожланишининг асосий тенденцияларини белгилайдиган суғурта компаниялари бўлиши керак.

Ўз навбатида, суғурта назорати миллий суғурта бозорининг барқарор ривожланишини таъминлаш учун молиявий хавфсизлик кўрсаткичларини соҳа назорати тамойилларига асосланиши керак.

Адабиётлар/Литература/Reference:

1. Шокин В.О. (2017) Глобальная экономика и образцы лучших мировых практик государственного регулирования страхового рынка. Российское предпринимательство /Том 18/ Номер 1 январь. С. 89-109.
2. Андреева Е.В., Русакова О.И. (2015) Страховая деятельность и ее регулирование на современном страховом рынке. Иркутск: Байкальский государственный университет, 160 с.
3. Огорелкова Н.В. (2013) Вопросы пруденциального регулирования и надзора на российском страховом рынке / Вестник Омского университета. Серия «Экономика». № 2. С. 143–148.
4. Симакова Е.Ю. (2015) Особенности государственного регулирования страхового рынка в Российской Федерации // Государственное регулирование экономики в условиях глобализации. Сборник научных статей всероссийской

научно-практической конференции. Центр научных и образовательных технологий. 2015. С. 50–60.

5. Каменская Н. Ю. (2012) Инновационный подход к развитию регулирования и контроля страхового рынка Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. экон. наук. – М., – 26 с.

6. Кузовлева Н.Ф. (2014) Актуальные вопросы регулирования и контроля в сфере страхования. Экономика, Статистика и Информатика. №1 С. 82-84.

7. I.Abdurakhmonov, Z.Beknazarav, J.Tursunov. (2020) The effectiveness of the organization of activities of insurance intermediaries in the development of insurance networks. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 04, 2020. Pages 3888-3896.